

Skolan kan förebygga

Skolan kan förebygga

*Nr 7 i Statens folkhälsoinstituts metodskrifter
för lokalt arbete mot alkohol och narkotika*

Statens folkhälsoinstitut
Alkohol- och narkotikaavdelningen
831 40 Östersund
www.fhi.se

Text: Björn Gíslason och Lars Löwenborg
med medverkan av Lena Bergman
lena.bergman@fhi.se
Redaktör: Lisen Sylwan
lisen.sylwan@fhi.se

Omslagsbild: Johanna Hanno/Bildhuset
Övriga bilder: Ulrica Zwenger
Grafisk form: Majbritt Hagdahl
Språkgranskare: Kerstin Törngren
Tryck: Intellecta Tryckindustri, Solna 2007
ISBN 978-91-7257-438-0

Innehåll

- 5** Förord
- 7** Inledning
- 9** Den förebyggande skolan
  - Organisationen 9
  - Arbetslaget 10
  - Läraren 10
  - Elevgruppen 14
  - Eleven 15
- 18** Föräldrasamverkan är kittet
- 19** Samtalet som verktyg
- 21** Den inkluderande skolan
  - Strategi mot skol- och utanförskap 22
- 23** Att skapa tydliga förväntningar och normer
- 26** Förändringsarbete och implementering
  - Fallgropar 26
  - Långsiktighet och grundlig förankring 27
  - Tydligt och engagerat ledarskap 28
  - Kartläggning av behoven 28
  - Börja där problemen och intresset är störst 29
  - Styrgruppen – ett måste 29
  - Planering och mål 29
  - Utbildning och handledning 30
  - Att förstå och följa programmet 31
  - Uthållighet och fortsatt stöd 32
  - Utvärdering och uppföljning 32
- 33** Lästips
- 35** Metoder och program
  - Föräldraprogram 35
  - Pedagogiska program 36
  - Skolövergripande program 37
- 38** Verktygslådan
- 39** Länkar

Förord

Att förebygga alkohol- och narkotikaproblem – en lokal utmaning

Det finns starka skäl för en större satsning på förebyggande insatser i Sverige. På statlig nivå har flera viktiga initiativ tagits. Bl.a. har nationella handlingsplaner för att förebygga alkohol- och narkotikaproblem antagits. I dessa läggs en ökande vikt vid lokalt förebyggande arbete. Samtidigt har många kommuner och landsting ökat sin aktivitet genom att anta nya alkohol- och narkotikapolitiska program och handlingsplaner. De flesta har också anställt alkohol- och drogsamordnare, och påbörjat förebyggande aktiviteter inom många områden.

Det finns nu också en ökande kunskap om vilka åtgärder som fungerar. Avgörande för utformningen av förebyggande åtgärder är att man har kunskap om vilka de viktigaste risk- och skyddsfaktorerna för alkohol- och narkotikaproblem är, och hur dessa ska kunna motverkas respektive främjas.

Preventionsforskningen visar att ju fler risk- och skyddsfaktorer på individ-, grupp- och samhällsnivå som kan påverkas desto större blir den förebyggande effekten. De satsningar som på många håll görs för barn och ungdom är bra, men behöver kompletteras med insatser för hela befolkningen om de ska ge verklig effekt.

För att understödja det lokala alkohol- och narkotikaförebyggande arbetet gav Statens folkhälsoinstitut ut en serie metodskrifter under 2006. Denna skrift, *Skolan kan förebygga*, ingår i serien, men har blivit lite försenad. Syftet är att ge kortfattad information om metoder på ett antal centrala områden inom det förebyggande arbetet. De ska ses som praktiska verktyg för lokalt verksamma personer med ansvar för alkohol- och narkotikafrågor, bl.a. alkohol- och drogsamordnare och beslutsfattare på politisk och administrativ ledningsnivå.

Gunnar Ågren
Generaldirektör

Sven Andréasson
Avdelningschef Alkohol- och narkotikaavdelningen

$$a + b - 2c + 3$$
$$- 8b + 2c$$

Inledning

Sagan om de tre små grisarna lärde oss vikten av att bygga hus som kan stå emot vargens frustande. När vi ska bygga behövs ordentlig planering, de som ska bo i huset ska må bra, känna sig säkra och trygga. De ”vargar” som skolan ska hålla borta är utanförskap, mobbning, aggressivitet, missbruk, kriminalitet och psykisk ohälsa. Byggmaterialet består av värme, en stark känsla av tillhörighet och tydliga förväntningar, men även av lusten att lära, social kompetens och fysisk och psykisk hälsa.

Tänk om ...

Sven-Åke kände sig annorlunda i skolan. Han var överaktiv och sökte ständig uppmärksamhet och bekräftelse. Det gick allt sämre för Sven-Åke. Han började skolka, röka och dricka. Till slut hamnade han i kriminalitet. Först i vuxen ålder lärde han sig hantera sina känslor. ”Tänk om jag fått hjälp med detta redan i skolan, då hade jag klarat mig bättre genom tonåren och tidiga vuxenlivet”, säger Sven-Åke idag.

Denna skrift belyser skolans roll i det alkohol- och drogförebyggande arbetet. Skolan har tidigare arbetat med information om alkohol, tobak och narkotika för tonåringar. Dagens forskning visar att traditionell, upplysande undervisning om alkohol, narkotika och tobak, så kallad ANT-undervisning, inte har de effekter på elevernas beteende som man förväntat sig.

Det drogförebyggande arbetet handlar främst om vuxnas förmåga att skapa en tydlig och trygg struktur och att förmedla värme och uppmuntran, och om att ge barn och unga de verktyg som behövs för att ta sig fram och orientera sig i världen. Grunden för detta läggs i familjen, men förskolan och skolan spelar också en viktig roll. Skolan har möjligheter att skapa förutsättningar för god och hållbar utveckling och att förebygga svårigheter och

problem som kan uppkomma såväl under skoltiden som efter avslutad skolgång.

Idealt är skolan en miljö där det finns tillräcklig grad av trygghet, där utveckling främjas och lärande stimuleras. Enligt omfattande skolforskning kännetecknas sådana skolor av:

- Tydligt ledarskap
- Få men klara och tydliga regler som förankras hos eleverna
- Uttalade strategier för hur man hanterar regelbrott
- Handlingsplan för förebyggande insatser och hanterande av problembeteenden
- Varierad undervisning som involverar och engagerar eleverna
- Elevernas delaktighet i beslut
- Positivt klassrumsklimat
- Relationsfrämjande lärarledarskap

Sammanfattningsvis kan man säga att förebyggande arbete i skolan ska bygga på både värme och struktur. Mycket av hälsofrämjande och förebyggande arbete har gjorts med de bästa intentioner. Man har dock inte alltid uppnått de resultat man önskat. Genom att använda arbetsätt som baseras på forskning och väl utvärderade erfarenheter, vet man med större säkerhet att insatserna kommer att få önskad effekt.

METOD innebär att man använder sig av ett planerat arbetsätt för att uppnå ett önskat resultat. Exempelvis en lärare går in för att konsekvent använda uppmuntran som metod för att locka fram ett önskat beteende hos eleverna.

PROGRAM är en plan över det tänkta händelseförloppet för verksamheten. Ett program innehåller ofta en manual och lektionsmaterial med olika teman. Dessutom krävs att den person som använder programmet utbildas och använder sig av en manual som tydligt redovisar den bakomliggande teorin, syftet och de olika delarna i programmet.

Den förebyggande skolan

Att bygga en skola kräver insatser på olika nivåer. Man kan tänka sig skolan som en pyramid med den enskilde eleven i toppen. Eleven är trygg i sin kamratgrupp, elevgruppen vilar i lärarens positiva ledarskap. Läraren har sin tillhörighet bland kollegor i arbetslaget, som källa till stöd och utveckling. Arbetslaget backas upp av skolans ledning och organisation. Positiva förebyggande åtgärder kan göras på alla dessa nivåer.

Organisationen

På organisationsnivå formuleras en policy för det förebyggande arbetet. Forskning visar att det är betydelsefullt att skolorna är uttalat restriktiva när det gäller tobak, alkohol och narkotika. Policyarbetet handlar i hög grad om att de vuxna på skolan i samarbete med föräldrar och elever utformar gemensamma spelregler och trygga ramar för verksamheten.

Ett levande policyarbete betyder att personal, föräldrar och elever ges möjligheter att diskutera det hälsofrämjande och förebyggande arbetets mål och inriktning. Det innebär också att man

tillsammans gör upp en plan för hur målen ska kunna förverkligas på skolan.

Skolan kan upprätta en egen *social läroplan* som gör lärare, föräldrar och elever medvetna om de olika konkreta färdigheter som behövs i samspelet med andra människor. Social färdighetsträning förs in på schemat och integreras med skolans kärnuppgifter. Sociala färdigheter kommer nämligen inte med automatik. Alla barn behöver vägledning i denna utvecklingsprocess. Även här finns väl beprövade metoder för hur detta kan gå till (se sid 36).

Arbetslaget

Alla skolor hävdar nog i dag att de arbetar i arbetslag. Det varierar emellertid hur detta lagarbete ser ut i praktiken. För att det ska fungera bra måste skolorna ständigt och aktivt arbeta med att utveckla kvaliteten på samarbetet vuxna emellan.

Arbetslaget är lärarens bas för stöd och utveckling. Tillsammans planerar man och löser uppgifter för elevgruppen man gemensamt ansvarar för. Ett förebyggande arbete utgörs av att lärarna tillsammans reflekterar kring svårigheter och möjligheter rörande elevgrupper, enskilda elever, gemensamma normer och undervisningsmetodik. Arbetslagledaren har ansvar att se till att utrymme för reflektion skapas om sådant som leder arbetet framåt mot uppställda mål.

Läraren

Lärarens uppgift i skolan handlar till största delen om att leda grupper. Ibland delar flera lärare på ledarskapet, men ofta har läraren ensamt ansvar för upp till 20–30 elever samtidigt.

Lärarens förmåga att leda gruppen blir mycket avgörande för klimatet i gruppen. Detta är en förmåga som inte kommer av sig självt utan måste tränas. I lärarutbildningen ingår märkligt nog få tillfällen till övning i ledarskap.

Skolkomet, Webster-Strattons program för lärarledarskap, Lärarens förhållningssätt och ledarskap och PS är exempel på fyra olika utbildningsprogram som utvecklar *lärarledarskapet* (se sid. 36).

Följande områden är särskilt viktiga att utveckla när det gäller lärarens ledarskap:

- **Att vara genuin och äkta.** För att bli framgångsrik i sitt ledarskap bör läraren sträva efter att vara sig själv och undvika att ikläda sig en roll som han/hon tror andra förväntar sig. Detta kan vara lättare sagt än gjort, särskilt om läraren är oerfaren och kanske ännu osäker i sin roll.
- **Kommunikationen med eleverna, föräldrarna och kollegorna.** Att redan från starten bygga förtroendefulla relationer till eleverna och deras föräldrar är den viktigaste investeringen som läraren kan göra. Läraren behöver förtroendekapital att ta av när det uppstår svårigheter. Kunskap i samtalsmetodik är också ett förebyggande redskap.
- **Proaktivt ledarskap.** En proaktiv lärare visar och förbereder eleverna på arbetsrutiner och samspelsregler, försöker föregå och upptäcka problemsituationer tidigt, innan de utvecklats till stora konflikter. Den proaktive läraren hjälper också eleverna att utveckla sociala och emotionella färdigheter för att själva kunna förebygga sociala konflikter och hantera dem bättre när de uppstår.
- **Tydliga och konsekventa regler och rutiner.** Läraren utövar sitt ledarskap genom att skapa samspelsregler och rutiner som tydliggörs för eleverna. Reglerna – bara några få konkreta – formuleras klart och i positiva ordalag. De pekar snarare på önskat beteende än på förbud. Läraren ägnar tid åt att diskutera fram reglerna och konsekvenserna av olika övertramp med eleverna så att de känner sig delaktiga.
- **Medvetet använda uppmärksamhet, uppmuntran och beröm.** Alla elever strävar efter uppmärksamhet. Om lära-

ren i huvudsak reagerar på negativt beteende finns en risk att detta beteende ökar. Läraren bör därför sträva efter att i huvudsak uppmärksamma positiva och önskvärda beteenden. Det handlar om beteenden som är bra både för eleven själv och för andra.

När det gäller de elever som uppvisar beteendeproblem kan det kännas svårt för läraren att berömma och uppmuntra. Dessa elever är i själva verket i störst behov av beröm och uppmuntran. Det gäller för läraren att se och fånga tillfället när dessa elever gör något bra.

Det finns också risk för att vissa elever som inte syns och hörs så mycket får för lite uppmärksamhet. För dessa elever är det viktigt att på ett genomtänkt sätt rikta ljuset mot dem.

- **Lekfullhet och humor.** Vi lär oss bättre när vi har roligt. Humor brukar också kallas den kortaste sträckan i kontakten mellan två människor. Genom humor och lekfullhet får läraren kontakt med sina elever, fångar deras uppmärksamhet, gör dem delaktiga och får dem att slappna av.
- **Reflektion och utvärdering.** Läraren tar sig tid att stanna upp och utvärdera arbetet. Tillsammans med kollegor, föräldrar och elever kan reflektion ske över eventuella förändringar som behövs. Reflekterandet ska vara kopplat till det konkreta handlandet och omvänt. Reflektion och utvärdering kopplas naturligtvis också till de mål som läraren satt upp.

Se eleven som individ

Jenny har varit borta mycket från skolan. När hon är i skolan har hon en tendens att försvinna och nästan bli osynlig. En dag bestämde vi lärare oss för att vi verkligen skulle se Jenny och bekräfta henne. Varje gång vi mötte henne skulle vi se på henne och hälsa på henne: "Hej Jenny!" Vi märkte att denna lilla förändring hade stor påverkan. Jenny började lyfta blicken och såg gladare ut. Det räcker kanske inte, men det är en bra början till förändring.

Arne, lärare i årskurs 8

Ta eleven på bar gärning när den gör något bra

Gustav är en pojke som ständigt hamnar i bråk och konflikter på rasterna. Men härom dagen på rasten såg jag hur han hjälpte en liten flicka som ramlat i en vattenpöl. Han hjälpte henne på fötter och torkade av hennes byxor. Jag berömde Gustav jättemycket! Jag ringde också till hans mamma och berättade hur hjälpsam hennes son hade varit. Mammans blev så glad, nu hade hon något roligt att berätta för Gustav när han kom hem. Det gäller att utnyttja varje tillfälle.

Clara, lärare i årskurs 6

Elevgruppen

Varje elev ska känna tillhörighet i gruppen. Detta kan läraren stödja genom att skapa ett gott klimat i klassen. Lärarna får eleverna att bry sig om varandra, ordnar genomtänkta arbetsgrupper där ingen blir utanför och ser till att elever med brister i social kompetens får möjlighet att arbeta med dem som kommit längre.

Kamraters inverkan är ofta större än vuxnas. Detta blir mer uppenbart ju äldre eleverna blir. Läraren behöver vara tränad att uppfatta utstötning eller mobbning. Ambitionen ska till varje pris vara att se till att elever inkluderas i gruppen. De som hamnar utanför riskerar att få stora svårigheter.

Forskning visar att det går att utveckla sociala färdigheter genom medveten och systematisk träning. Det finns flera exempel på väl dokumenterade program som genomförs i elevgruppen. Exempel på sådana program är Social och emotionell träning (SET), StegVis och flera andra program.

För att lärandet ska bli bestående måste man alltid ha med praktiska övningar. Undersökningar visar också att social och emotionell färdighetsträning gör eleverna bättre på att lösa problem i skolämnen, att motivationen för lärande ökar och att de är beredda att satsa mer tid på skolarbetet.

Kamraterna är de viktigaste läromästarna. Därför bör aktiviteter som skolan genomför ske i heterogena grupper, där de som inte kommit lika långt i sociala färdigheter kan lära av dem som kommit längre. För man ihop elever med sämre social kompetens i små undervisningsgrupper mister de möjligheten att lära av kamrater som kommit längre. I dag visar preventionsforskning med stor tydlighet att stökiga ungdomar med sociala problem påverkar varandra negativt. Man ökar således risken markant för dessa redan utsatta elever om man sammanför dem i särskilda grupper.

Eleven

I pyramidens topp finns den enskilde eleven. Skolans uppgift är elevens lärande och utveckling. Skolan bör också definiera och angripa riskfaktorer som utanförskap, koncentrationssvårigheter, frånvaro etc. Det är inte ovanligt att arbetsgivare vid anställningar lägger störst vikt vid social och emotionell kompetens eftersom människor med sådan kompetens klarar sig bättre i arbetslivet. Barn och unga med denna förmåga klarar sig också bättre i skolan. De är medvetna om hur de själva fungerar, de har en positiv inställning till sig själva och andra och är optimistiska inför framtiden. De kan hantera känslor, sätta upp mål och de kan lösa problem på ett effektivt och ansvarsfullt sätt.

De viktigaste färdigheterna som behövs för att öka den sociala och emotionella kompetensen är:

- **Empati.** Vi föds alla med grundförutsättningar till empati. Empati handlar om inläggande (känna) men också inläggelse (tänka) och prosocialt handlande (handla).
- **Samarbetsförmåga.** Barn och unga behöver kunna samarbeta med kamrater, med vuxna i skolan, vuxna hemma och vuxna på fritiden. Samarbete behöver övas och prövas. Det handlar om att följa regler, ta instruktioner, dela med sig, hjälpas åt m.m. Träning i samarbetsförmåga kan fås genom strukturerade gruppuppgifter, övningar och rollspel.
- **Positiv självhävdelse.** En del barn och unga hävdar sig på ett aggressivt sätt på bekostnad av andra. På kort sikt upplever de vinster, men i längden är de förlorare genom att de blir impopulära. Andra har svårt att hävda sig alls, eller är mycket passiva och låter andra bestämma. Både de stökiga eleverna och de blyga behöver stöd för att utveckla positiv självhävdelse.
- **Självkontroll.** Det behövs språk för att kommunicera, men också för att tala med sig själv och kanske tala sig själv tillrätta när känslorna tar överhanden. Läraren kan lotsa eleverna att hitta knep att lugna ner sig då ilskan hotar att ta över och sedan kunna prata om känslorna.
- **Problemlösning.** Det är viktigt att kunna definiera ett socialt problem utifrån mer än det egna perspektivet för att kunna hitta konstruktiva lösningar. Man behöver lära sig att stanna upp, hitta olika handlingsmöjligheter och förutsäga konsekvenser av olika val. Detta är något som barn och unga behöver öva mycket. Läraren kan, istället för att lösa problem åt elever, coacha dem i egna problemlösningsförsök.
- **Ansvarstagande.** Här handlar det om att ta ansvar för sina handlingar och för överenskommelser. Det handlar också om att göra val där man tar ansvar för konsekvenserna, samtidigt som man solidariskt följer gemensamt fattade beslut. Då är man en person som andra kan lita på.

Föräldrasamverkan är kittet

Det som måste genomsyra hela skolpyramiden är ett väl utvecklat samarbete med elevernas föräldrar. Forskning om framgångsrika skolor visar att skolans samarbete med föräldrar har stor betydelse. En skola som tar initiativ till att öka föräldrarnas engagemang och närvaro i skolan märker snart att eleverna klarar sig bättre, att skolnärvaron blir högre och klassrumsklimatet lugnare. Det arbete som skolan lägger ner på att samverka med hemmen sparar i längden både tid och frustration.

En viktig roll för skolan är att skapa forum för föräldrar att mötas och diskutera. Skolan kan underlätta för föräldrar att komma till skolan och känna sig trygga där. Isolerade föräldrar kan få möjligheter att kommunicera med andra föräldrar. Föräldrar kan behöva stöd, inte minst från andra föräldrar, för att kunna vara tydliga och restriktiva när det gäller regler och gränser, särskilt när det gäller alkohol och tobak. Ett exempel på hur skolan kan stötta föräldrar i detta är föräldramötesmetoden ÖPP, Örebro Preventionsprogram (se sid. 35).

De flesta föräldrar kan behöva stöd i sin föräldraroll. För att stötta föräldrar och elever anordnar många kommuner och även skolor föräldrakurser. Under dessa kurser lär sig föräldrar hur de kan kommunicera på ett tydligare och mer uppmuntrande sätt med sina barn. Föräldrakurserna leder till bättre familjerelationer och färre riskbeteenden hos barnen. Därmed ökar också förutsättningarna för att barnen ska fungera bra i skolan.

De otroliga åren, Cope, Nya steg, Föräldrakraft och Komet är exempel på forskningsbaserade föräldrakurser som bidrar till att utveckla relationen mellan föräldrar och barn (se sid. 35).

Samtalet som verktyg

Samtalet är det viktigaste verktyget i all den kommunikation som ständigt pågår på alla nivåer i skolan. Ett exempel är utvecklingssamtalen med eleverna och deras föräldrar som ska genomföras två gånger om året med alla elever. Utvecklingssamtalet är en del av arbetet med att upprätta och följa upp individuella utvecklingsplaner.

Varje år genomförs 2,6 miljoner utvecklingssamtal, samtal som involverar 5,5 miljoner elever, lärare och föräldrar. Många samtal i skolan genomförs i grupper. Arbetslaget är ett forum

för gruppsamtal. Ledningsgruppen och elevhälsoteamet är andra exempel på forum för samtal på skolan. Det förekommer också många situationer där läraren leder samtal som eleverna för med varandra.

En form av *gruppsamtal*, som ingår i program för socialt och emotionellt lärande, bygger på att alla deltar och får möjlighet att framföra sina tankar och åsikter utan att behöva få dem värderade. Lyssnandet är centralt och tränas för att öka den kommunikativa förmågan.

En samtalsform som kallas motiverande samtal hjälper skol-sköterskan att utveckla hälsosamtalen med eleverna. Motiverande samtal är en lyssnande, klientcentrerad rådgivningsstil som har som mål att lotsa elever att själva hitta lösningar på sina problem framför allt när det gäller livsstilen. Det finns inslag i denna samtalsform som mycket väl kan tillämpas i utvecklingssamtalen och arbetet med individuella handlingsplaner. Det finns utbildningar och träning i motiverande samtalsmetod för elevhälsans personal och lärare (se sid. 37).

Den inkluderande skolan

Den kanske viktigaste förebyggande insatsen är att ge eleverna en tillhörighet bland kamraterna. Utanförskap är en mycket stor riskfaktor för att senare utveckla skolk, kriminalitet, missbruk osv.

Många elever hamnar utanför gemenskapen och blir till och med aktivt bortvalda av kamraterna. En stockholmsundersökning från slutet av 1990-talet visade att 18 procent av eleverna i årskurs 2 var aktivt bortvalda av kamraterna. Andra undersökningar visar på liknande siffror. Kamraterna väljer inte frivilligt att arbeta tillsammans med dessa barn på lektionerna eller umgås med dem på rasterna. Dessa barn saknar ofta de sociala färdigheter som behövs för att utveckla goda och hållbara kamratrelationer. En särskilt utsatt grupp är barn som tidigt utvecklat aggressivt och bråkigt beteendemönster. Flera studier visar tydligt samband mellan aggressivt beteende och andra svårigheter längre fram i livet.

Kasta inte ut bråkstakarna

Det finns forskning som visar ett mycket tydligt samband mellan att hamna utanför gemenskapen i skolan och framtida kriminalitet. Under en föreläsning med dåvarande fängelsedirektör Ann-Britt Grünwald deltog även tre fångar från Österåkeranstalten. Fångarna hade bakom sig både missbruk och kriminalitet. I slutet av föreläsningen frågade en lärare i församlingen: "Vad tycker ni vi ska tänka på för att förebygga den typen av problem som ni haft i livet?" Svaret från en av fångarna blev: "Kasta inte ut de bråkiga barnen ur skolan!" Själv hade han blivit placerad i en grupp för stökiga barn utanför skolan när han var nio år. Detta menade han var början på en väg som gick mot fortsatt utanförskap och problem.

Strategi mot skolk och utanförskap

Skolk kan ha flera orsaker. Oavsett orsak är det viktigt att hjälpa eleven tillbaka till undervisningen och gemenskapen. Skolk är en allvarlig larmsignal som kan handla om hur den enskilde eleven har det, men också om skolans tillstånd.

Risken finns att det uppstår negativa beteendemönster som följd av skolket. Det kan handla om social isolering, negativ gängbildning, missbruk och kriminalitet. Det är därför viktigt att bryta skolkandet så fort som möjligt. Det finns goda exempel på tydliga och väl genomtänkta strategier för att bryta skolk. En förutsättning är att ha koll på närvaron. Sedan behöver man ha tydliga rutiner för hur man hanterar skolk. Dessa rutiner ska eleverna och deras föräldrar känna till i förväg. Skolan måste visa eleverna och föräldrarna i handling att man räknar med närvaro och att man ser allvarligt på upprepad frånvaro. Vissa skolkande elever kan behöva stöd i sitt skolarbete. Det kan också vara nödvändigt att utse en personlig mentor, som särskilt uppmärksammar och uppmuntrar elevens närvaro i skolan.

Barn som tidigt uppvisar ett aggressivt beteende är en riskgrupp som tidigt bör uppmärksammas för föräldrasamarbete och olika åtgärdsprogram. Aggressiva barn som möts med aggression från omvärlden, hamnar i onda cirklar, där omvärlden alltmer förstärker det aggressiva beteendet genom sina aggressiva motreaktioner. Ett förebyggande arbete innebär att uppmärksamma dessa barn tidigt, helst redan i förskolan. För att bryta en negativ spiral behöver man arbeta tillsammans med föräldrarna och skapa tydliga åtgärdsprogram, bygga förtroendefulla relationer, medvetet uppmuntra och använda belöningsystem.

Programmet Skolkomet (KOMMunikationsMETod för lärare) stöttar föräldrar och lärare att bemöta bråkiga och sårbara barn på ett bättre sätt (se sid. 36).

Att skapa tydliga förväntningar och normer

Ett exempel på ett skolomfattande program är *PALS* i Norge. På svenska står *PALS* för Positivt beteende och stödjande klimat för lärande i skolan. Målsättningen är att skapa lugn och arbetsro i skolan och minska stökighet, mobbning, skolk, missbruk och normbrott genom att främja prosocialt och ansvarsfullt beteende hos alla elever.

All personal får utbildning om hur man främjar positivt beteende hos eleverna. Utgångspunkten är ett åtagande och ett engagemang från en samlad personalstyrka, där man har pratat ihop sig om centrala gemensamma normer och regler.

Sammanfattningsvis går programmet ut på att negativa reaktioner och tillrättavisningar mot problematiskt beteende inte fungerar för att minska problemen. Man måste framför allt förstärka och uppmuntra elevernas positiva och önskvärda beteende. Positiv bekräftelse av önskat beteende är betydligt mer framgångsrikt än bestraffning av negativa beteenden. *PALS*-skolorna visade efter två års arbete ett statistiskt signifikant resultat vad gällde minskat problembeteende, både i skolans miljö i stort och i klassrummet.

I Sverige har Stockholms FoU-byrå utvecklat ett motsvarande program: *PS* (Prevention i Skolan). Programmet arbetar med fem delar: Mobbning, ANT (Alkohol, Narkotika, Tobak), skolk, klassrumsarbete och föräldrasamarbete. Det som kännetecknar alla delar inom *PS*-programmet är tydliga förväntningar, att skapa prosociala möjligheter för eleverna och att medvetet uppmärksamma och uppmuntra positiva handlingar (se sid. 37).

En annan skolomfattande modell är *Olweus* mobbningsförbyggande program, som bygger på mångårig forskning om mobbningsprevention. Programmet genomförs av hela personalgruppen tillsammans med elever och föräldrar. Utvärderingar visar att mobbning på skolor som använder modellen minskar

signifikant. Man ser också minskning av skolk, skadegörelse, snatteri och tidigt alkoholbruk hos eleverna. Det sociala klimatet i klassrummen förbättras också. Dan Olweus program mot mobbning är det program som för närvarande har starkast forskningsstöd i Norden (se sid. 37).

Förebyggande insatser i skolan får bäst effekt även utanför skolan om man arbetar med ett brett spektrum:

- Eleven som individ
- Samspelet mellan elever
- Vuxenmiljön runt eleverna
- Samarbetet med föräldrarna
- Fritiden

De problem som man vill förebygga – mobbning, skolk, rökning, våld, missbruk, kriminalitet – måste förstas analyseras utifrån flera olika påverkansfaktorer. Forskning och genomtänkt utprövning av arbetsmodeller garanterar kvalitet. Man får dock inte tro att svaret på alla frågor finns i ett enda förebyggande program. Det behövs ofta mer än så, även om ett bra program som används på ett genomtänkt sätt kan åstadkomma mycket.

Beröm är rena trolleriet

Jag ser en väldigt stor skillnad när jag börjat använda principen "beröm i elevens närhet". I stället för att som tidigare säga till den elev som inte koncentrerar sig, riktar jag min uppmärksamhet mot de elever som lyssnar och är uppmärksamma. Jag berömmar dem genom att säga: "Tack för att du lyssnar, Stina!" "Bra att du följer med, Lasse!"

Så fort Lina som är okoncentrerad följer med hon också, så vänder jag mig till henne och säger: "Bra, Lina! Nu är du också med! Bra!" Det är rena trolleriet – det fungerar verkligen.

Eva, lärare i årskurs 3

adidas

BILLABONG

Förändringsarbete och implementering

Inom skol- och preventionsforskningen kan man i dag med ökad säkerhet peka ut vilka insatser som är effektiva och vad som fungerar förebyggande i skolan. Men det räcker inte att veta vad man ska göra, om man inte vet hur man ska göra det. Det finns ett växande forskarintresse för hur utvecklingsarbete ska implementeras och bedrivs för att fungera i skolvardagen. Här följer några faktorer som visats ha stor betydelse för hur man steg för steg kan förankra och genomföra ett gediget förebyggande arbete i skolorna. Det kan handla om att bygga upp strukturen på en skola så att helheten fungerar stödjande och förebyggande eller att implementera ett specifikt program som svarar mot skolans uttalade behov.

Fallgropar

I allt utvecklingsarbete finns fallgropar. Personalen kanske inte känner sig delaktig eller är överbelastad med andra arbetsuppgifter. Ledningen kanske inte är tillräckligt drivande och involverad i arbetet. De arbetsmodeller man väljer är kanske inte genomtänkta eller man har valt metoder som inte har någon påvisbar effekt eller är för omfattande eller resurskrävande för att vara genomförbara i längden. Det kan också saknas en genomtänkt plan för hur arbetet ska genomföras eller följas upp. Det är viktigt att möta allas frågor på ett öppet sätt, och också ha respekt för att det finns olika sätt att tänka. Ibland kan det finnas motstånd som behöver mötas och bearbetas för att skolan ska kunna komma vidare i arbetet.

Långsiktighet och grundlig förankring

Det förebyggande arbetet kräver tid för att bli framgångsrikt. Långsiktighet är en grundläggande förutsättning. Man bör försäkra sig om tid och resurser för minst tre års implementeringsarbete. Erfarenheten visar att det tar så lång tid för de flesta program att ”sätta sig” och bli betydelsefulla i skolans liv.

Allra viktigast är att beräkna ordenligt med tid för förberedelse- och förankringsfasen. Det betyder minst en termin.

En viktig förutsättning är att merparten av personalen visar intresse för att implementera programmet. Det är en särskild utmaning att i förankringsfasen involvera både beslutsfattare i kommunen, skolledningen, lärarna och elevhälsans personal. Forskningen visar att ju mer delaktig personalen är i genomförandet av en ny metod eller ett nytt program, desto bättre stöd och spridning får metoden. Genom att förankra satsningen även hos de fackliga organisationerna på skolan kan framtida praktiska problem motverkas.

Förändring tar tid

Vi har förstått nu hur mycket tid och arbete som krävs för att implementera ett bra förebyggande arbete på skolan. Det är nu sju år sedan vi började på allvar. De som var mest intresserade på skolan gick en utbildning om socialt och emotionellt lärande. Sedan spred de goda ringar på vattnet så att fler och fler såg vinsterna med att arbeta förebyggande. Det blev ganska snart tydligt för mig vilken avgörande betydelse jag har som rektor i detta arbete. Jag måste finnas med för att uppmuntra och ibland driva på. Annars är det lätt att arbetet stannar av. Nu efter sju år tycker vi att förändringarna på allvar börjar genomsyra vårt arbete på skolan.

Sven, rektor på en F-9 skola

Tydligt och engagerat ledarskap

Erfarenheten från forskning visar att resultatet av preventionsprogram till stor del beror på hur engagerad skolledningen är i utvecklingsarbetet. Skolans rektor bör sätta strålkastarljuset mot den förebyggande satsningens syfte och idé så att personalen, föräldrarna och eleverna känner sig berörda och delaktiga. Rektorns roll är självklart också central när det gäller att legitimera det förebyggande arbetet genom att avsätta tid och resurser för skolpersonalen att delta i utbildningar, diskussionsgrupper och handledning.

Kartläggning av behoven

En grundläggande förutsättning är att man är någorlunda enig på skolan om vilka problemen är. Ett användbart verktyg i ett sådant gemensamt analysarbete är att kartlägga problem och behov bland personal och elever med hjälp av en enkätundersökning. Frågorna ska vara så konkreta som möjligt och kan exempelvis handla om arbetsmiljön i klassrummet, om uppmuntran, skoltrivsel, mobbning och skolk. Flera genomarbetade och forskningsbaserade program bygger på en sådan enkät, exempelvis Olweus välkända mobbningsförebyggande program.

Enkätresultaten sammanställs, presenteras och diskuteras ingående med hela personalen och gärna med elever, föräldrar och ansvariga chefer i kommunen.

De åtgärder man sedan beslutar sig för att vidta i skolan bör svara mot behoven och verkligen ha förutsättningar att lösa de problem man har identifierat. Valet av åtgärder bör baseras på de forskningsbaserade insatser och program som finns tillgängliga.

Börja där problemen och intresset är störst

Arbetar man med förebyggande barn- och ungdomsarbete i en kommun eller i skolan, kan det ofta vara svårt att veta var man ska börja. Där problemen är störst, svarar preventionsforskarna. Men det räcker inte, säger de också. Det måste också finnas engagemang och vilja till förändring. Annars blir arbetet övermäktigt tungt i starten. Att ta reda på var motivationen och förändringspotentialen finns utgör därför en betydelsefull del av analysen. Det ökar också sannolikheten för att utvecklingsarbetet ska kunna generera goda och inspirerande exempel. Ingenting är så viktigt i spridningsarbete som levande berättelser om något som går bra. Då växer intresset för de förebyggande insatserna. Nyfikenhet och lust att pröva sprider sig som ringar på vattnet.

Styrgruppen – ett måste

En styrgrupp bör bildas med skolledaren, representanter för lärarna och elevhälsan. Styrgruppen är själva motorn i skolans förebyggande arbete. Det är grundläggande att man på skolan bygger en hållbar struktur för preventionsarbetet eller för implementeringen av ett program. Risken är annars stor att arbetet saknar stadga och på sikt rinner ut i sanden. Styrgruppens uppgift är helt enkelt att ansvara för att arbetet fortskrider och att det utvärderas fortlöpande. Forskningen visar att de skolor som kommit långt i det förebyggande arbetet kännetecknas av en starkt engagerad skolledning som deltar i styrgruppens möten och som arbetar långsiktigt och konsekvent med tydliga mål för preventionsarbetet.

Planering och mål

Tillsammans bör man på skolan utarbeta en gemensam plan för det förebyggande arbetet. I planen framgår hur man hanterar svårigheter som uppstår, till exempel våld, mobbning, skadegörelse

och skolk. Denna plan förmedlas i god tid, på ett tydligt sätt till alla elever och föräldrar. I planen framgår dels långsiktiga mål, men också delmål på vägen. Målen bör vara så tydligt och konkret formulerade att alla förstår dem.

Utbildning och handledning

All personal utbildas i kunskapsbaserade, förebyggande arbetsmetoder. Det kan innebära att den undervisande personalen får utbildning i lärarledarskap och föräldrasamarbete och att arbeta med elevernas sociala och emotionella lärande (på universell nivå, d.v.s. med alla elever). Det kan också handla om att tillägna sig hur man i skolan konsekvent och metodiskt utvecklar normbildning och tydliga förväntningar. Hela skolans personal kan också utbildas i ett skolövergripande program som har en påvisad effekt mot mobbning.

Ska preventionssatsningen lyckas bör det finnas utrymme för fortlöpande utbildning, stöd och handledning. Utbildningen kan ske i studiecirkelform i arbetslagen eller i särskilda pedagogiska grupper. I Olweus program mot mobbning deltar hela skolpersonalen i särskilda pedagogiska samtals- och studiegrupper med femton deltagare i varje grupp.

Gäller implementeringen ett program bör det finnas tillgång till skriftlig handledning, videoexempel och goda möjligheter till övning och rollspel med en handledare som utbildats i metoden.

Självstudier eller föreläsningar har visats vara otillräckliga för att personalen ska kunna tillägna sig ett nytt sätt att arbeta. Handledaren är därför central. I utbildningen bör personalen få stöd att följa programmet och att gradvis fördjupa sin förståelse och kompetens genom upprepade övningar och diskussioner. Det som visat sig fungera bäst är att utbildaren följer arbetet och återkommande uppmuntrar och instruerar de personer som arbetar med programmet.

Att förstå och följa programmet

Det är lätt att förstå frestelsen att ”plocka russinen ur kakan” när man arbetar med ett förebyggande program, d.v.s. att bara genomföra de delar av programmet som man omedelbart tilltalas av. Men forskarnas slutsats är entydig. Följer man inte den utprovade strukturen i ett kursmaterial eller program, så uteblir de eftersträvade effekterna. Arbetet kan kanske ”kännas bra”, men det handlar inte längre om att skapa förutsättningar för ett nytt lärande eller att bedriva ett verkningsfullt förebyggande arbete.

Uthållighet och fortsatt stöd

Det är lätt att vara engagerad och helhjärtad i början av en förebyggande satsning. Men framgången hänger i hög grad på envishet och förmåga att trofast och tålmodigt upprätthålla preventionarbetet. Nödvändiga resurser måste säkras fortlöpande och förankringsprocessen upphör aldrig. Nya medarbetare kommer till som måste få utbildning och stöd i det nya sättet att arbeta.

Lokalpressen kan vara en god bundsförvant när det gäller att skapa nyfikenhet och engagemang. Lyckas man knyta kontakt med en intresserad journalist som då och då gör levande reportage och intervjuer om den förebyggande satsningen kan det få stor betydelse för entusiasmen.

Utvärdering och uppföljning

Ökar elevernas trivsel i skolan? Blir det lugnare i klassrummen, minskar mobbningen och ökar närvaron på lektionerna? Arbetet måste följas och utvärderas fortlöpande. Fördelen med årliga utvärderingar är att alla som arbetar i skolan kan se om man är på rätt väg i utvecklingsarbetet. Utvärderingen genomförs med hjälp av samma basenkät som preventionssatsningen inleddes med.

Man utvärderar det som görs med hjälp av basenkäten, men kompletterar också genom samtal vid föräldramöten och skolkonferenser. Det är en fördel att sprida resultaten från utvärderingarna i form av tydliggjord statistik och med levande exempel.

Lästips

Andréasson, S. *Policy för prevention*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut, 2006.

Bremberg, S. *Elevhälsa – teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur; 2004.

Guldbrandsson, K. En rapport om implementering – titel ännu ej fastställd. Statens folkhälsoinstitut, 2007.

Holm Ivarsson, B. & Pantzar, M. *Introduktion till motiverande samtal – en handledning för skolhälsovården*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut, 2006. Finns på www.fhi.se/skolanforebygger

Karlberg, M. & Sundell, K. *Skolk – sund protest eller riskbetende?* Stockholm: Socialtjänstförvaltningen, Forsknings- och Utvecklingsenheten, 2005. Finns på www.prevention.se

Forster, M. & Karlberg, M. *Komet. En manual för skolpersonal i grundskolans år F till 5*. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen, Forsknings- och Utvecklingsenheten, 2005. FoU-rapport 2005:12. Finns på www.prevention.se

Forster, M. *Komet. Manual för skolpersonal i grundskolans år 6 till 9*. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen, Forsknings- och Utvecklingsenheten, 2005. FoU-rapport 2005:13. Finns på www.prevention.se

Kimber, B. *Lyckas som lärare: förhållningssätt och ledarskap i klassrummet*. Malmö: Gleerup, 2005.

Kimber, B. *Att främja barns och ungdomars utveckling av social och emotionell kompetens: praktisk tillämpning för pedagoger*. Solna: Ekelund, 2004.

Löwenborg, L. & Gíslason, B. *Lärarens arbete*. Stockholm: Liber, 2003.

Ogden, T. *Skolans mål och möjligheter*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut, 2006. Finns på www.fhi.se/skolanforebygger

Olweus, D. *Mobbning i skolan: vad vi vet och vad vi kan göra*. Stockholm: Liber, 1998.

Sundell, K. och Forster, M. *En grund för att växa. Forskning om att förebygga beteendeproblem hos barn*. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen, Forsknings- och Utvecklingsenheten, 2005. FoU-rapport 2005:1. Finns på www.prevention.se

Webster-Stratton, C. *Utveckla barns emotionella och sociala kompetens*. Stockholm: Gothia, 2004.

Metoder och program

Föräldraprogram

COPE. Vänder sig till föräldrar till barn och ungdomar med utagerande beteende och finns i två versioner: 3–12 år och 13–18 år. Syftet med kurserna är att ge föräldrar verktyg för att förstå och hantera sitt barns beteende och stärka dem i sitt föräldraskap. www.svenskacope.se

De otroliga åren. Programmet har utvecklats av Carolyn Webster-Stratton och vänder sig till föräldrar med barn i åldrarna 3–10 år som utvecklat ett aggressivt beteendemönster. Programmet används framför allt inom BUP och socialtjänsten. www.incredibleyears.com och www.deutruligearene.no

Föräldrakraft. Vänder sig till alla familjer med barn i åldrarna 3–6 år och 11–14 år med syfte att stärka skyddande faktorer på familjenivå. Programmet för föräldrar med äldre barn syftar mer specifikt till att förebygga missbruk. www.alkoholkommitten.se

Komet för föräldrar. Programmet är avsett för föräldrar med barn i åldern 3–10 år med utagerande beteenden, som är svåra att få kontakt med, har koncentrationssvårigheter eller som har dåliga kamratrelationer. www.kometprogrammet.se

Nya STEG. En ny, förkortad version av Steg för steg. Programmet är komprimerat till åtta träffar (steg) i stället för tolv och vänder sig både till föräldrar och till ungdomar. www.stad.org

ÖPP. Ett föräldramötesprogram som syftar till att förebygga ungdomsdrickande genom att påverka föräldrars förhållnings-sätt. Målgruppen är alla föräldrar till elever i skolår 7–9. www.fhi.se/skolanforebygger

Pedagogiska program

Ledarskap och förhållningssätt i klassrummet. Metoden syftar till att stötta lärares förmåga att skapa ett bra arbetsklimat i klassrummet. Pedagogerna får träning i att hantera stökiga elever och i att arbeta med regler, kommunikation och framförallt med uppmuntran. www.alkoholkommitten.se

Lärläderskap. Programmet bygger på Carolyn Webster-Strattons forskning och går ut på att stärka och utveckla arbetet med barngrupper i förskola och de första skolåren. Utbildningen i Lärläderskap ger tips och råd till pedagoger för att främja social och emotionell utveckling och förebygga beteendeproblem. www.gislasonlowenborg.com

Motiverande samtal. Metoden syftar till att hjälpa elever till förändring framför allt när det gäller livsstilen. Samtalet ger eleven större förståelse för ett problem och möjliga lösningar blir synliga. www.fhi.se/skolanforebygger

SET (social och emotionell träning) är ett manualbaserat program för att systematiskt lära elever att hantera känslor, ge dem självkänedom och utveckla deras empatiska och sociala förmågor. Dessa färdigheter tränas regelbundet med stigande svårighetsgrad. www.set.st

Skolkomet fokuserar på hur lärare kan förhålla sig till elever för att skapa en positiv stämning och arbetsro i klassen. Syftet är att stärka positiva beteenden hos eleverna. www.kometprogrammet.se

StegVis är ett undervisningsprogram för förskola och skola med syftet att främja elevernas sociala och emotionella kompetens och motverka våld. Programmet riktar sig till pedagoger som arbetar med barn i åldrarna 4–15 år.

www.gislasonlowenborg.com

Skolövergripande program

Olweus mobbningsförebyggande program. Programmet syftar till att påverka skolan som socialt system där samtliga vuxna tar det fulla ansvaret för att eleverna ska känna sig trygga och inte bli kränkta. www.olweus.se, www.uib.no/psyfa/hemil/mobbing

PS, Prevention i skolan. Programmet arbetar med fem delar: Mobbning, ANT (Alkohol, Narkotika, Tobak), skolk, klassrumsarbete och föräldrasamarbete. För grundskolans år 4–9. www.prevention.se

Verktyslådan

Verktyslådan är en kortfattad sammanställning av alla de kunskapsbaserade metoder och program som sprids inom ramen för regeringsuppdraget Skolan förebygger.

Verktyslåda för skolbaserad prevention – kunskapsbaserade metoder och program som sprids inom ramen för regeringsuppdraget Skolan förebygger. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut, 2007. Skriften kan beställas utan kostnad eller laddas ner på: www.fhi.se/skolanforebygger

Länkar om förebyggande arbete i skolan

Aktuell amerikansk forskning om prevention:
www.drugabuse.gov/Prevention/resources.html

Amerikanska forskare om socialt och emotionellt lärande:
www.casel.org

Birgitta Kimbers hemsida om socialt och emotionellt lärande:
www.set.st

Björn Gíslasons och Lars Löwenborgs hemsida om Lärarledarskap och StegVis: www.gislasonlowenborg.com

CANs hemsida med aktuell statistik om elevernas alkohol- och drogvanor: www.can.se

Den norske skol- och preventionsforskaren Terje Ogdens hemsida: www.ogden.no

Folkhälsoinstitutets användbara hemsida om kunskapsbaserat förebyggande arbetet i skolan: www.fhi.se/skolanforebygger

Hemsida för Kometprogrammen: www.kometprogrammet.se

Lättillgängligt om den senaste barn- och ungdomsforskningen:
www.fhi.se Uppslagsverk barn & unga

Olweusprogrammets hemsida:
www.uib.no/psyfa/hemil/mobbing

Stockholms stads hemsida om prevention med många matnyttiga rapporter som går att ladda ner: www.prevention.se

Skolan har länge arbetat med information om alkohol, tobak och narkotika för tonåringar. Dagens forskning visar att traditionell, upp-lysande undervisning om alkohol, narkotika och tobak, så kallad ANT-undervisning, inte har de effekter på elevernas beteende som man förväntat sig.

Inom skol- och preventionsforskningen kan man numera med ökad säkerhet peka ut vilka insatser som är effektiva och vad som fungerar förebyggande i skolan. Det alkohol- och drogförebyggande arbetet handlar främst om vuxnas förmåga att skapa en tydlig och trygg struktur och att förmedla värme och uppmuntran, och om att ge barn och unga de verktyg som behövs för att ta sig fram och orientera sig i världen.

Björn Gíslason och Lars Löwenborg är båda legitimerade psykologer med lång erfarenhet av förebyggande arbete i skolan och utveckling av lärarledarskap och socialt och emotionellt lärande.

Här beskrivs såväl *vad* man ska göra som *hur* man ska göra det. Steg för steg visas hur man kan förankra och genomföra ett gediget förebyggande arbetet i skolorna.

Skriften ingår i en serie med följande titlar:

- 1 Policy för prevention
- 2 Metoder för kartläggning och uppföljning
- 3 Mobilisering, opinionsarbete och media
- 4 Tillsyn över alkohol i lokalsamhället
- 5 Ansvarsfull alkoholservering
- 6 Föräldrar är viktigast!
- 7 Skolan kan förebygga
- 8 Alkoholförebyggande insatser i primärvården
- 9 Trafiknykterhet
- 10 Alkoholförebyggande insatser i arbetslivet

STATENS
FOLKHÄLSOINSTITUT

Statens folkhälsoinstitut
Distributionstjänst
120 88 Stockholm
Fax 08-449 88 11
E-post: fhi@strd.se
Internet: www.fhi.se
ISBN 978-91-7257-438-0